

Аніщенко І.М.
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова

ДИСКУРСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНТРАСУБ'ЄКТНОГО МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Проблематика інтрасуб'єктної комунікації у структурі художнього твору здавна привертає увагу текстолінгвістів. Внутрішньомовленнєва діяльність ґрунтовно вивчається у літературознавчих, стилістичних, загальномовознавчих, лінгвофілософських дослідженнях В. Г. Адмоні, М. М. Бахтіна, В. В. Виноградова, Л. Я. Гінзбург, І. Гурвіча, Н. А. Кожевнікової, К. Я. Кусько, Б. А. Успенського, Р. Якобсона та дисертаційних роботах І. А. Бехти, І. О. Безкровної, М. Т. Гарбової, Ю. М. Сергєєвої, М. М. Федорчук, Г. Г. Ярмоленко, де розглядається інтракомунікативний процес у мовній та ідейній структурах художнього тексту. Постійна увага науковців до явища інтрамовленнєвої діяльності не вичерпує його сутності, а лише висвітлює нові ракурси і перспективи для досліджень.

Актуальність вивчення інтрасуб'єктного дискурсу в мові персонажів художнього твору зумовлена передусім його когнітивним потенціалом, структурно-семантичним та комунікативним статусом. Сучасний антропоцентричний підхід до мовленнєвої комунікації уможливорює аналіз лінгвокогнітивних і дискурсних аспектів даного явища.

Вивчення засобів передачі чужого мовлення особливо актуальне у функціонально-комунікативній лінгвістиці, де форми мовлення персонажів художнього твору набувають статусу дискурсу. У нашій роботі ми дотримуємось розуміння дискурсу як центральної інтегральної одиниці мовленнєвої діяльності, що відображається у тексті-комуніканті [1, 23]. Дискурс визначається як знятий фрагмент живого мовлення, що репрезентує континуум мовленнєвої ситуації і задає семіотичні характеристики його статичному відбитку – тексту [5, 56]. Найважливішими елементами комунікації у тексті є опозиція *дискурс наратора/ персонажний дискурс*. Персонажний дискурс заснований на включенні іншої особи у дискурс власне наратора, а тому є за своєю суттю формою відтвореного мовлення. Персонажний дискурс можна представити як тричленну опозицію *прямий – непрямий – невласне-прямий* [2, 49]. Виходячи з цього, виокремлюємо інтер- та інтрасуб'єктний персонажний дискурс.

У пропонованій статті ми ставимо **на меті** проаналізувати специфіку інтрасуб'єктного мовлення як засобу репродукції персонажного дискурсу в художньому творі з урахуванням сучасних лінгвістичних парадигм і методик дослідження мовних явищ.

Складне явище інтрасуб'єктного мовлення не дістало однозначної оцінки з боку текстолінгвістів. Обґрунтованими й аргументованими є критичні огляди термінологічної системи інтрасуб'єктного мовлення на матеріалі різних мов (дослідження О. А. Андрієвської, Є. О. Гончарової, К. Я. Кусько). Зокрема, у науковій літературі зустрічаємо такі терміни на позначення даного явища: у французькому варіанті – *le style indirecte libre*; у німецькій мові – *verschleierte Rede, erlebte Rede, uneigentlich directe Rede*; в англійській мові – *semi-indirect style, represented speech, independent form of indirect discourse, free indirect style, represented consciousness*. У слов'янських мовах, українській та російській зокрема, найбільш поширеними є терміни: *невласне-пряме мовлення, вільне непряме мовлення, невласне прямий дискурс, інтрасуб'єктний мовленнєвий акт, свободная косвенная речь, несобственно-прямая речь, несобственно-авторская речь* тощо [3, 9]. У нашому дослідженні ми користуємось терміном інтрасуб'єктне мовлення, що, на нашу

думку, найбільш адекватно передає функціональну прагматику даного мовного явища.

Наявність різнокатегоріальних термінів пов'язана передусім із розмаїттям концепцій інтрасуб'єктного мовлення: [3, 13]:

- 1) інтрасуб'єктне мовлення – модифікація непрямого мовлення (Ш. Баллі);
- 2) інтрасуб'єктне мовлення – модифікація прямого мовлення (Г. Лерх);
- 3) інтрасуб'єктне мовлення – поєднання прямого і непрямого мовлення (А. Тоблер, П. Козловский);
- 4) інтрасуб'єктне мовлення – самостійний спосіб передачі чужого висловлювання (Т. Калепки, Е. Лерх, Е. Лорк, Г. Чумаков та ін.).

З усіх визначень близьким для нашого розуміння є позиція І. А. Бехти, що визначає невласне-пряме мовлення як одну з форм репродукції мовомислення персонажів, спосіб зображення його змісту, який передбачає контамінацію голосів наратора і персонажа [2, 172]. Беручи до уваги такий підхід до згаданої категорії, інтрасуб'єктне мовлення ми розглядаємо (за Н. І. Романішин [5, 32]) як комплекс мовленнєвих процесів, не призначених для сприйняття іншим співрозмовником, що поєднує в одному факті свідомості різні форми репрезентації цієї діяльності. Ми повністю підтримуємо твердження тих науковців, які визнають за інтрасуб'єктом мовленням здатність виконувати комунікативну функцію і виступати специфічним типом спілкування – інтрасуб'єктною комунікацією. Інтрасуб'єктна комунікація є таким типом спілкування, в якому весь комунікативний процес втілений в особі єдиного суб'єкта комунікативного акту – мовця, що виступає єдиним “відправним” і “кінцевим” пунктом власних комунікативних зусиль [5, 86].

Б. Мак-Хейл при дослідженні згаданого явища вживає термін невласне-прямий дискурс і пов'язує його з трьома моментами, які стосуються і нашого дослідження: точки зору, мімезису, інтертекстуальності. На його думку, інтрасуб'єктне мовлення входить в опис персонажного дискурсу семискладовим поділом від чистого дієгезису (diegesis) до чистого мімезису (mimesis) [11, 258-259]:

- 1) дієгетичний підсумок (повідомлення про те, що мовленнєвий акт мав місце): “*The emissaries argued, pleaded, raged*” [12, 404];
- 2) менш дієгетичний підсумок (теми мовлення є заданими): “*He had not told her, and could not tell her, about his secret theft*” [7, 20];
- 3) парафраза непрямого змісту (непрямий дискурс без посилання на форму чи стиль оригінального висловлювання): “*He wonders if he can kiss her. He doesn't exactly want to*” [7, 56];
- 4) непрямий дискурс (дещо міметичний): “*John Ottokar says he will go with his brother, in the ambulance*” [7, 19];
- 5) невласне-прямий дискурс (показ будь-якого ступеня імітації скороченого прямого дискурсу): “*Why should his life be put in jeopardy by this horrible little nuance? Mike had a well-disciplined mind. He put these protests aside and took a deep breath*” [6, 7];
- 6) прямий дискурс: “*‘Something happened’. Her silence was accent. ‘For God’s sake tell me what it is’. ‘I can’t’. She was still walking on*” [10, 153];
- 7) прямий дискурс без орфографічних вказівок: “*Chicky says: You have to go home don’t you? To Julia. Julia says, Yeah*” [8, 163].

Перевага типології Б. Мак-Хейла у тому, що вона висвітлює проблему категорій персонажного дискурсу, беручи до уваги наративну точку зору, тобто такий спосіб викладу, за яким автор відсторонюється, і зображення подій подається через сприйняття персонажа. М. Штернберг погоджується, що персональний дискурс безпосередньо можна віднести до

основних способів презентації точки зору в тексті [13, 67]. Отже, фактично інтрасуб'єктне мовлення є прикладом мовленнєвої дифузії різних точок зору, взаємного мовленнєвого впливу дискурсів наратора та персонажів, злиття суб'єктно-авторських перспектив і планів. Це і вимагає розгляду досліджуваного явища в динаміці його перебігу як складової комплексної інтерактивної одиниці вищого порядку – інтрасуб'єктного персонажного дискурсу.

Наведемо декілька прикладів описуваного явища в англійській, французькій, німецькій та російській мовах.

1) *They might do as they liked – this she realized as she went to sleep. How could anything that gave one satisfaction be excluded? What was degrading? Who cared? Degrading things were real, with a different reality. And he was so unabashed and unrestrained. Wasn't it rather horrible, a man who could be so soulful and spiritual, now to be so – she balked at her own thoughts and memories: then she added – so bestial? So bestial, they two! – so degraded!....* [8, 132].

2) *Reste seul dans l'embrasure de la fenêtre, le cardinal s'y tint immobile, un instant encore... Et ses bras frémissant se tendirent, en un geste d'imploratif: O Dieu! puisque ce médecin s'en allait ainsi, heureux de sauver l'embarras de son impuissance, o Dieu! que ne faisiez-vous un miracle pour montrer l'éclat de votre pouvoir sans bornes! Un miracle, un miracle!* [14, 56].

3) *Der Konsul ging, die Hande auf dem Rucken, umher und bewegte nervos die Schultern. Er hatte keine Zeit. Er war bei Gott uberhaufft. Sie sollte sich gedulden und sich gefalligst noch funfzig mal bessinen!* [9, 685].

4) *Мазепа, в горести притворной, к царю возносит глас покорный. “И знает Бог, и видит свет: он бедный гетман двадцать лет царю служил душою верной; его щедротою безмерной осыпан, дивно вознесен...О, как слепа, безумна злоба! Ему ль теперь у двери гроба начать учение измен и потемнять благую славу? Не он ли помощь Станиславу с негодованьем отказал, стыдясь, отверг венец Украйны и договор и письма тайны к царю, по долгу отослал?....”* [4, 74].

З цих прикладів можна зробити висновок про граматичну та стилістичну аналогічність інтрасуб'єктного персонажного дискурсу різних мов. Зокрема, персональний дискурс інтрасуб'єктної типології є двоголосим і двозначним (з двома мовцями та двома висловлюваннями) як у репрезентатуючому компоненті, так і у висловлюванні. Це є наслідком злиття суб'єктно-дискурсної партитури адресантів [2, 172].

Якщо умовно схематизувати модель інтрасуб'єктного персонажного дискурсу, то вона буде виражена у таких елементах: транспозиція займенників і видо-часових форм дієслова (маркери підпорядкування персонажного слова мовленнєвому плану наратора) і репрезентація персонажного мовлення зі збереженням його лексико-синтаксичних особливостей (маркери незалежності репродукованого персонажного слова від мовленнєвого плану наратора). Можна сказати, що це є багаточленний синтактико-стилістичний комплекс, що інтонаційно, лексично та синтаксично виокремлюється із суб'єктно-мовленнєвого рівня тексту. Інтонаційне виокремлення відбувається шляхом емоційно-експресивних питальних та окличних речень. Лексичне виокремлення здійснюють характерологічні, стилістично марковані лексичні елементи з мовленнєвої структури персонажа. Лексичний чинник виявляється слабше від решти, особливо якщо одночасно з ним не виступають інші показники зміни плану нарації. Найсильнішим чинником розпізнавання інтрасуб'єктного дискурсу в мові персонажів художнього твору є синтаксичне оформлення, що пояснюється його близькістю до мовленнєвої структури персонажа. Серед структурно-семантичних типів речення, властивих інтрасуб'єктному

персонажному дискурсу, виокремлюємо питальні речення, повторювальні питальні, перехідні питально-окличні структури, односкладові речення з оцінною семантикою, різні види еліпсису, обрив речення, приєднання, надмірне вживання сполучників тощо, тобто синтаксичні конструкції, які наслідують усне мовлення.

Варто також зазначити, що вивчення дискурсивних характеристик внутрішнього мовлення персонажів художнього твору дає змогу констатувати факт, що розгортання фрагмента інтрасуб'єктного мовлення у дискурсивну одиницю відбувається при здійсненні акту спонування. Отже, каузатором творення інтрасуб'єктного персонажного дискурсу є наявність спонукальної комунікативної стратегії.

Слід визнати, що в сучасній художній постмодерністській прозі не завжди легко виокремити інтрасуб'єктне персонажне мовлення. Проте, знання сукупності зазначених вище ознак допомагає розпізнати його в тексті. Не всі ознаки однаково виявляються в одному комплексі інтрасуб'єктного персонажного мовлення, утім, маємо констатувати їх конструктивне значення для цього способу передачі чужого мовлення.

Входження подібних форм художнього дискурсу в тексти художньої прози розширює типології способів нарації, що існують у філології, і вимагає до них посиленої дослідницької уваги. Їх наукове вивчення може дати нові важливі дані про закономірності перетворення мовних фактів на факти художнього мовлення.

Використана література:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
2. Бехта І.А. Дискурс наратора в англомовній прозі. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
3. Кусько К.Я. Дискурс іноземномовної комунікації. – Львів.: ЛНУ ім. І.Франко, 2002. – 496 с.
4. Пушкин А.С. Драматургические произведения, поэмы, сказки, стихотворения. – М.: РИПОЛКЛАССИК, 1999. – Т. 1. – 703 с.
5. Романішин Н.І. Структурні, семантичні та комунікативно-прагматичні особливості інтрасуб'єктних мовленнєвих актів: Дис...канд. філ. наук. – Львів, 2003. – 187 с.
6. Burrough S.W. The Place of Dead Roads. – N.Y.: Henry Holt and Co, 2001. – 156 p.
7. Byatt A.S. Possession. – L.: Vintage, 1991. – 408 p.
8. Lawrence D.H. Women in Love. – L.: Wordsworth Classics, 1992. – 163 p.
9. Mann Th. Budden-brooks. – B.: Verlag Neues Leben, 1974. – 740 p.
10. McEvan I. Black Dogs. – L.: Cape, 1994. – 153 p.
11. McHale B. Free Indirect Discourse: A Survey of Recent Account // A Journal of Descriptive Poetics and Theory of Literature. – 1978. – № 3. – P. 258.
12. Rushdie S. The Satanic Verses. – L.: Vintage, 1998. – 404 p.
13. Sternberg M. How Indirect Discourse Means// Sell R. Literary Pragmatics. – L., 1991. – P. 67-117.
14. Zola E. L'argent. – P.: Fasquelle, 1991. – 539 p.

Анохіна Т.О.
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ КОДІВ У РІЗНОМОВНИХ ДИСКУРСАХ

Сучасні лінгвісти [2, 3, 4, 5, 6] все більше фокусують увагу на вивченні феноменів невербального спілкування. Тому *об'єктом* даної статті є функціональне навантаження невербальних кодів сучасної англійської мови у зіставленні з німецькою. *Предметом* дослідження виступає функціональне навантаження зазначених кодів. Інтегральним